

aje kratka, umnožava se, u knjigu: pošto njena učvršćenost čini normu, kao stih! Takvo mi, makar, viđenje. Sada, radi usrazmerene emocionalne ocene, kušam je apsolutno, ali kao prozu, nežnu, nugu, uređenu. Poetska operacija zajedničke mere tu nedostaje, ili nije u pitanju» (65–66).

Isto tako se može reći da Malarmeu ne nedostaju prilike da nastavi jedno isto promišljanje povodom uloga književnosti i njihovog sadašnjeg oblika. Među ovima, on ovde ponovno nalazi, u redu onoga što je već napisao, otkrio, pitanje knjige, njene opšte ekonomije, njenog *predstavljanja*, osim što adresa obavezno dolazi da izmeni njen iskaz. Bez sumnje, glavna korist od ove *Prepiske* jeste to što nam, na neki način, daje da čitamo različita stanja ispitivanja, što čini da se menja, na primeran način, njegovo jezgro, što naročito doprinosi tome da se rasprši ono što verujemo da (već) poznajemo od malarmeovskog teksta. Tako bismo mogli da čitamo ono što sledi, stavljajući to nasuprot onom što Malarme piše drugde, u predgovoru *Bacanju kocke*. Način da se čita, u drugom vidu, taj predgovor. Način, još, da se zapitamo, drugim zaokretom, o načinu izrade knjige. I tako redom.

»... Ali vaše pismo dotiče naročito i, kod mene, osetljivo mesto. Užasavam se *predgovora* poteklih čak i od autora, utoliko više smatram da su škodljivi oni što su ih dodali drugi. Dragi moj, prava knjiga prolazi bez predstavljanja, ona postupa udarom groma, kao žena prema ljubavniku i bez pomoći trećeg, muža. Manje slikovito, smatram da ne postupiti tako jeste pomalo manjak odvažnosti, ili razmetljivost, i da je to daleko, kažimo palanačko; i obuzima me neko podozrenje« (VII, 117).

S ovom *Prepiskom*, čije objavljivanje nije završeno, možda smo danas sposobniji da sledimo, korak po korak, ogromnu analožku varijaciju, golemo metaforično razvijanje kojim postupa, čak se podupire, Malarmeovo pisanje. Jer, ta pisma mogu da nas učine osetljivima na ovo: pisati, to je, bez sumnje, najpre prisustvovati, u sebi samom, laganom zrenju neznanog procesa; to je možda, takođe, biti podstaknut da se naumorno preokreću, u svim pravcima, iste reči, kao da bi im se dala mogućnost da proizvedu, sasvim izvan svoje upotrebe, učinke bez zajedničke mere s njihovim uobičajenim prihvatanjem. Najbliže onom, po najstalnijoj želji Malarmea, što se dešava u muzici.

Pisati, nije li to još naći tu i tamo prilike da se odredimo? Vrsta besmislenog sna o čistoj posebnosti, nagomilavanje zaokreta: nemoguć kompromis između vlastitog imena, samog subjekta, dela.

»Ne držim predavanje u Parizu jer neću da se pojavim lično, ni u čemu; čak ni da dam do znanja da postoji gospodin vezan za moje ime. Verujem u taj stav pisca i poštuju ga, on se izražava kretanjem malog prsta, u sopstvenoj knjizi, i shvaćen je ili nije. Eto mog slučaja, i prvi put da zbog njega žalim« (VII, 43).

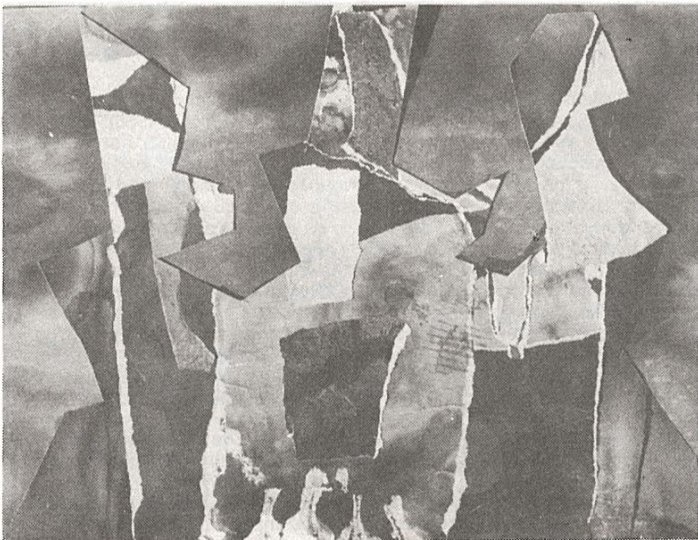
U drugom vidu, opet, kao odgovor na anketu o ženskoj odeći i preobražajima kojima joj preti bicikl:

»Pred vašim pitanjem, kao i pred jahačicama čelika, samo sam prolaznik koji se sklanja; ali ako je njihova pobuda ona bezuslovna, da pokažu noge, više volim da se na zadignutoj suknji, ženskom znaku, ne na muškobanjastim pantalonama, zablesnuće zasnuje, obori me i prostreli« (VIII, 254–255).

Pred tom spravom trenutka, Malarmeu je stalo da se odredi.

Prevod s francuskog: Gordana Stojković

Prevedeno iz časopisa: *Cafe Libralrie, Paris, drugo tromesečje 1983.*

peščane dine

laslo vegel

Svoj generacijski doživljaj sam prvenstveno i pre svega preživeo kao nekakav zaneseni, docnije u bolno, transparentno iskustvo preobraženi duhovni kriterij, kao moralnu osetljivost, čemu sjaj i potporu ne pružaju rezultati prošlosti, nego jedna metodična, fanatična nada. Zar bi sve to imalo da bude fikcija? Samoobmanjivanje? Nedostižna stvar? Pitanje pristupa: pojam generacije smatram isključivo za jednu duhovnu zajednicu, koja neustrašivo anticipira, znajući da nema šta izgubiti. I mene iz duhovnog profila *Symposiona* ne zanimaju oni fragmenti, one kockice mozaika, koje danas blešte tako izazovno, poput odličja na grudima, već ona zaboravljena celina, koja ipak raspolaže elementarnom silinom, a koja je doživela poraz. Ovom transcendirajućem porazu pridaje jednu snagu okolnost da su postojali i postoje misaonosti predani prijatelji, koji daleko od hijerarhizujućeg Poretka, od rukovodeće i komandujuće funkcije, priznaju *docta spes* za svoj egzistencijalni doživljaj, za svoju sudbinu. Oduviše je nezaštićeno ovo osećanje života, poput lišća što treperi u Grifitovim filmovima. To sam, međutim, jednom, pre više od deset godina, već pokušao da formulišem u svom romanu *Kurs strasti (A szenvedények tanfolyama)*, objavljenom 1969. godine, govoreći o tome da ljudi u noćima uče i poimaju smisao nade kao konačnu konsekvenciju. Verovao sam, a jednako verujem i danas, da ovome smislu valja nam krenuti u susret uspravno, dosledno, pa ako je nužno, sa vrlinom osećanja krivice. Naše noći ne odabiramo mi, ali smo mi ti koji budno iščekujemo one tračke svetlosti koji izdaleka nagoveštavaju svitanje, i niko to ne može obaviti umesto nas.

Zar je to optimizam koji prevazilazi trezvenost? Mračno ushićenje? Mogao bih se odreći svega, samo ovog prenapregnutog ushićenja nikada: to me razgolićuje, izaziva depresiju, podstiče me na traganje za novim izvorima, za je proizvelo u meni sklonost ka preteranoj pohlepnosti, neobuzdanu užurbanost, nesposobnost da se primirim, prihvatanje neuspešnosti, osećanje krivice. U ovoj percepciji egzistencije, osećam stigmu pedesetih godina. U duhovna jedra koja su me usmeravala, hvatali su se ohrabrujući vetrovi. Kao sasvim mlad čovek, od kraja pedesetih godina mogao sam da posmatram sa tom kjerkegorovskom »večnom čednošću« oka (ovom ozbiljnom pogledu me je docnije podučio Ervin Šinko) naivno, romantično razdoblje socijalizma, koje je na presudan način uticalo na moj sistem vrednosti, a kasnije na konflikte sa sobom i spoljnim svetom. Antistaljinizam nije bio samo politički, ideološki čin, već raspoloženje koje je prodiralo u pore svakodnevnog života. Nisam ni mogao da istinski shvatim njegove duboke istorijske posledice, pre sam video u njemu samo kurs osećanja, novi izvor toplote zajednice. Među nas je naglo stigla jedna nova kultura, kultura koja je dotle smatrana zabranjenim voćem, i mi smo je širili sa ponosom otkrivača. Nakon puritanskih kodeksa, čitavo je društvo postalo opuštenije. Ovaj boemski odnos naučio sam između ulice i knjiga: posle noći provedenih u čitanju, smeteno sam se batrgao, u šarenilu duhovnih strujanja bio sam u stanju da definišem sebe samo maglovito. A to su još više intenzivirale raznolike inicijative koje su pristizale sa svih strana. A radničko samoupravljanje smo mi »žutokljunci« mogli da sagledavamo isključivo kao takav sudbomosni preokret, koji je obasjan patetičnom devizom »uprkos svemu«. Naglo je postala jasna enigmatična istina teze »to gore po činjenice«. Imao sam privilegiju ponudenu odozgo: kraj pedesetih i početak šezdesetih godina doživeo sam tako da mi se utopija učinila konkretnom, kao da se nalazi nadohvat ruke. Mogao sam da polemišem kao da sam pripadnik vrste augura: verovao sam da će dogmatizam, konzervativizam, tendencije koje kočile slobodu brzo zbrisati jedna velika oluja. Nije mi niti palo na um da mi predstoji dugotrajna polemika, koja zahteva sve rafiniranija pravila igre. Radikalizam nas nekolicine stimulisala je ta prometejska igra istorije, a tokom kasnijih perioda »marksistička renesansa« šezdesetih godina uticala je na njega još strastvenije. »Vrela struja« (Bloh) marksizma obišla je Evropu poput aveti — od Pariza do Praga —, a to nije ostavilo ni nas netaknutim: postavila je na dnevni red kritičku utopiju levo orijentisanog mišljenja. Međutim, ovaj ideal buntovnog stava mogao je da otkrije autentičnu kritičku attitude samo pomoću filtera marksizma. Izlagali smo kritici i ono što smo voleli, realnosti smo se primicali tako da smo spoznali relativnost stvari i istina. Na ovaj preokret me je po mnogo čemu pripremio upravo životni opus Ervina Šinka. Od njega sam naučio, gotovo u neposrednoj ljudskoj blizini, da se konformističko pomirenje sa stvarnošću uvek dešava u znaku odricanja od najprogressivnijih ideja, i da je ne isto toliko vredno koliko i *da*. Bloh je negde zapisao: »nijedan subjekt nema svoj adekvatni predikat«, i čitajući Šinkove tekstove zapanjio sam se pri spoznaji koliko je u ovom prostoru Jeste i Treba svet istorijski bogat, napet. Bez delatnih afekata svaka misao uvene, akademizuje se, a bez polifonijske napetosti misli svaka se delatnost pretvara u prah — (čuli smo) na novosadskoj anti-katedri Krvina Šinka. A pod uticajem ličnog doživljaja sada sam već mogao da plodotvornije iznova pročitavam Marksa, Lukača, Bloha, Avgustina, Sartra, Ničea, Kjerkegora...

Symposion je bio tako reći stecište raznoraznih koncepcija, zasad još nedokučivih planova, svetonazornih i estetičkih stanovišta. Individualno i kao labovo povezane grupe, dolazili smo s raznih strana i kretali se različitim smerovima, ali je period ukrštanja tih puteva bio vrlo plodan. Na sreću, ovo razdoblje nije zahtevalo uniformu, moj misaoni svet se oblikovao u polemičkom, ali demokratski satkanom polju napetosti, i što je važnije i od toga: u unakrsnoj vatri kritičkih gledišta nekolicine mojih ispisknika, koji su razmišljali na način sličan mome. Prvi eseji su nagoveštavali još samo duševni radikalizam, meni privlačan platonizam: moje interesovanje nije bilo okrenuto sirovom svetu, već njegovom duhovnom odbletku. Ali u tome sam pokušao

da odem do kraja; jedan prikriveni misticizam tragao je za formativnim gestom, dok su prirodne, instinktivne iluzije postajale sve podložnije traumama. Stvarnost, empirijski život me je podelio u fragmente, nisam sumnjao u smisao fragmenata, ali u celini nisam nalazio svoje mesto. Rano sam počeo da osećam socijalne protivrečnosti, u pozadini fundamentalnih načela, gotovo iz zasede, započelo je nesvrshodno i neracionalno socijalno raslojavanje. Društvene transformacije su pothranjivale samosvest, ali je već dejstvovala tajanstvena logika konzum-centričnosti, koja je smerala da polaganu depolitizaciju svakodnevnica postavi u svoju službu. Krenula je tiha i istrajna dihotomija među parcijalnim interesima. Parole su blistale neokaljanu, dok je stvarnost otkrivala sve protivrečnosti. Teleološko razmišljanje je poljuljano, dobivši samoironični akcent. U relaciji ideje i rakse postavlja se sve više konvencija i javlja se potreba za sve delotvornijim veštačkim medijima. Ironijom ideal prosvetljava samoga sebe, da bi mogao biti kongruentan stvarnosti. Totalitet je polaganu postao puko teorijsko pitanje: esejizam je postao formalni jezik ovog gubitka ravnoteže.

A ova egzistencijalna nesigurnost ima i svoju predistoriju. Selo me je, tako reći, ubacilo u grad i smesta sam dospelo na rub grada, dok mi je u isto vreme u glavi bujalo apoteoza grada. Mene su učili tome da će grad biti spasenje za mene; i za mene i za sve nas. Međutim, urbano osećanje života je odjednom izgledalo bezoblično, nepoznatljivo. Najpre me je primila samo jedna anarhična sredina, okolina koja prihvata nesputanost, autsajderski svet koji sanja. Marksistička lektira, kritika građanstva moderne literaturu već je bila fiksirana u mom mišljenju, ali se prisustvo građanina preoblikovalo samo u mistično-maglovitu predstavu. U našoj kulturi je nedostajala građanska tradicija, ona profinjena, slojevita, produhovljena, gotovo već samosvrshodna opservacija kulture, i sva su se ova pitanja postavljala u meni više samo kao nekakva unutrašnja, duševna protivrečnost. Moj avangardistički kulturni i književni ideal formirao se u neobičnoj, grotesknoj situaciji. Ikonografije urbanizacije su već postojale, industrijalizacija je poprimila snažne dimenzije, ali je smena forme življenja tekla mučno, tromo, sporo. Mislili smo drukčije nego što smo živeli, videli smo drugo nego što smo osećali: I u ovom komešanju nedostajao je stabilni, kritike istinski dostojni medij: socijalistički realizam je već vodio oslabljenu bitku u povlačenju, ali nij postojalo jedno utemeljavajuće, posredujuće telo. Avangardizam je morao da se upušta u duel sa onim što je, u većini slučajeva, živelo samo u formi senki, naznaka, slabšašnih inicijativa. Iverje budućnosti se nije raspresnulo u telo naše kulture, ovo telo je nakon privremenog ukrućivanja počelo da blago prijanja uz umirujuće, pročišćene tradicije. Stil i slika sveta su postali subjektivni, na taj način što su sklopili separatan mir sa svetom, sa tradicijama. Nakon dogmatskih sputanosti, književnost je čežnula za mirom. Društvene protivrečnosti su postale žešće, literarni govor je, međutim, težio formulaciji egzistencijalnog doživljaja koji je bio u fazi nestajanja. Na novim amblemima nije blistala moderna kultura, nov način govorenja, zbrka civilizatorskih težnji. Kultura je plašljivo tragala za svojom prošlošću, nadoknadila je veliku prazninu, ali je svojim kanonima stvorila nove.

Ne shvatajući, zaprepašeno sam slušao prepotentne optužbe zbog neposedovanja korenja, budući da tada nije stvarnost bila najvažnija, već njeno traženje. Moj esejizam je faktički bio glas osećanja manjkavosti; da kažem možda rezignirano: glas neposedovanja korenja, jer zbog ranije navedenih razloga nisam pronalazio osnove koje bi se mogle racionalno formulisati. Selo sam definitivno napustio, imao sam osećaj da sam ga izdao, a za romantične rekonstrukcije slike sela nisam bio sposoban. U gradu su se moj osećaj praznine i moje čežnje suočili sa pitanjima uloga, činjenica, protivrečnosti, novih deoba, bezvračajnosti. Sve je to više značilo traganje nego samo korenje. Moja slika budućnosti, ma koliko da se u mom imaginarnom svetu pojavljivala snagom izbavljenja, samo mi je odredila još teže breme. Nisam mogao da se povučem u splendidnu izolaciju, nisam mogao da okrenem glavu od dvosmislenosti. Mogao sam da živim i na ostrvu – nisam to prihvatio.

Esejizam je, zapravo, znao i utiče za mene. Ispitivanje neizvesnosti i – makar u duši, iznutra – opipavanje nekakve izvesnosti. Ali – verujem – ni oni koji su isticali optužbu neposedovanja korenja nisu osećali umirujuće temelje. Oni su hteli da izgrade intimnu mitologiju od onoga što se gubi u obrisima, tragali su za organskom monolitnošću u mikrokosmosu, koji je poput eksplozije menjao svoj lik. Heroički gest onih najboljih među njima danas već cenim, ali oponašanja, mučno konformističku deskriptivnu idila smatram samo za književnu konjunkturu, manirističkim stilom udobnog pomirenja sa prividima. To je takva roba, koju reprezentativna kultura uvažava. Ja je više ne kritikujem sa starom vehemencijom, imam osećaj da bi to bila dužnost onih koji su odista osećajno preživeli umetničku kalvariju reminiscentne lišenosti. Možda će jednoga dana i oni ispričati dramu življenja bez korenja – ja ostajem pri svojoj.

Nedostatak korenja je, možda, naša univerzalnija trauma nego što to verujemo s našom pragmatističkom trezvenošću. Moj esejizam je, zapravo, grčevito samootkrivanje, u kojem sebe poveravam nekolicini (za mene) važnih, ali skrivenih misli. Usudujem se da tvrdim: esejistička opijenost moje generacije je pre izražavala nesigurnost, traganje, nemir, dvosmislenost iluzija, negoli strogo uzev intelektualni program. I kako je raslo naše pomirenje sa prividima, naša manipulisanost, naša nagodba sa establišmentom, tako su presahnule naše esejističke aspiracije. Eseji su otkrivali, i otkrivali bi, naše rane. Barem je u mom slučaju bilo uvek reći o tome. Esejistikum smatram do te mere žanrom lebedeće i dvosmislene autodestrukcije da neprestano osećam nekakvu vrstu dionizijske sklonosti prema njoj, i kada se ovaj modus kazivanja otuđuje od mane, uvek mi pada na um: u sukobu sam sa svojom savešću. To je s jedne strane etičko pitanje, a s druge stilska posledica egzistencijalne situacije. Strastveno sam želeo da budem svugde kod kuće; razarajući, prekršavajuće, uvredljivo prisustvo u jednom čistijem svetu. Na razmeđu mađarske i jugoslovenske kulture, obe sam smatrao svojim – do potpune identifikacije. Za jednu me je više vezivao jezik, za drugu stvarnost. Ali me je napetosti između njih potiskivala u pravcu zamišljenog evropeizma, premda sam Evropu poznavao samo iz knjiga, kao što je to još i danas. Selo me se odreklo, grad me je odbacio: sa neofitskom žestinom ja sam u podstanskim sobama udvostručio urbano raspoloženje: smestio sam sebe u imaginarni megalopolis. Ni ja nisam uspeo da izbegnem zamke kulture industrijalizacije. Pa ipak: moj grad beše fantomski grad: Novi Sad

je bio kao nekakva ogromna kotlina; moji generacijski ispishnici iz Bosne, Crne Gore, Srbije, hvatali su se za nju sa onom istom smetenošću i istrajnošću kao i ja. Svi smo bili »bez korena« i naglo smo hteli da postanemo gradski žitelji. Novo još nije imalo svoj oblik, staro više nije imalo vrednost. Dočekao nas je nesređeni, haotični svet osećanja života, običaja, ponašanja, gledišta, nedostajala je pročišćena egzistencijalna forma, princip koji bi uneo red u empirijska iskustva. Bili smo pustolovi i preplášeni adolescenti u istoj ličnosti. Posedovao sam samo transcendentni kriterij vrednosti – imanentnu, homogenu praksu koja sledi iz opservacije celokupnosti života nisam imao. Moj je »anarhizam« začeo u ovom šarenilu, proističe iz ove dvojnosti i, tako reći, formulisan je na asfaltu, u vreme kada sam hteo primiti u sebe sve.

Ka prihvatanju kritički orijentisanog marksizma, »posredovanog totaliteta« (Derd Lukač), odvelo me je raspadanje slike stvarnosti, sklonost i težnja usmerena u pravcu formulisanja suštine koja je bila sve teže zahvatljiva i koja je otvorila perspektivu koja prevazilazi površinu. Kritičko središte postala je ideja. Bilo je to poput avanture: cilj je jasan, prepreke su gotovo već nesavladive.

I ova me je ideja rukovodila i u traženju »utopijskog stila«, radi prisvajanja slikovitijeg načina kazivanja esejizma; i u pisanju kritika i u pisanju proze. Bili su potrebni mostovi koji ispunjavaju epske praznine. Ono čega nema, o tome se može govoriti samo u utopijskom maniru. Esejizam za mene nije ništa drugo do nesistematičan tekst, način kazivanja koji se hvata za mrežu inteligibilnog, tražeći svoj istorijski i egzistencijalni identitet, noseći obeležje autorefleksije i intelektualizacije, i koji heterogene zakonitosti i znake nedostatka svakodnevnog života iznova formuliše prema zakonitostima transcendentnog, još ne-postojećeg. Unutrašnja, polemička reorganizacija teksta kritički se suočava sa realnošću, više ne poznaje spontanu, prepoznatljivu homogenost kazivanja, organski povezan istorijat, kontinuitet govorenja, što ideološki prividi zahtevaju. Hladna, precizna, osetljiva deskriptivna je stidljivo odblesak ove iste težnje. Shvatio sam: često se dešava da najokoreliju ideološku manipulaciju odražavaju oni ne-ideološki tekstovi, koji afirmišu, u duhu privida, konformistički način kazivanja. Moje je ubeđenje da je deo mojih tekstova rođen spontano kao kritička avangarda koja odbacuje ovu pojavu, te bi se moglo reći da smo reprezentovali ontološki inspirisanu avangardu. Jezička destrukcija, ironična organizacija teksta, prenosna, eliptična konstrukcija, »nečisti govor«, anarhična retorika su razarali mitove kontinuiteta, organskog, stavljali pod znak pitanja pravo na opstojanje »afirmativne kulture« (Markuze) i onih bleđunjavih estetičkih intencija koje su svoju intimnu rezignaciju skrivale u uglađeno zbrojenje. Derd Lukač je jednom prilikom napisao da je u literaturi pravo sociološko pitanje forma. Ovoga puta, pitanje formalnog sveta se postavilo u relaciji njegovog sociološkog statusa. Unutar naše generacije, neslaganja su se pojavila na nivou pristupa formi. Prvi put.

Naime, tokom šezdesetih godina, pre svega u drugoj polovini decenije, sve nas je – manje ili više – nadahnulo duh renesanse marksizma. Neke je to jedva determinisalo, druge privremeno. Usled toga su se najpre javile samo trajna primetna, a docnije sve izrazitije razlike u interpretaciji društvenog praksa. Upravo spomenuta Lukačeva teza postavila se preda mnom na sledeći način: u kojoj meri postoji sociološki status za naš avangardistički govor, za naše avangardističke tekstove u kojem smislu može forma imati društvenu genezu. U toku je bila latentna polemika, iz koje se ispostavilo: postoje važne razlike, suprotnosti u avangardi naše generacije, u njenom prosuđivanju, među njenim sistemima vrednosti. A to se docnije prenelo i na različito prosuđivanje kritičke funkcije marksizma, sfere estetskog.

Ali uprkos tome, ili čak upravo zbog toga, profil časopisa je i dalje bio raznovrstan. Pokraj literarnih tekstova zasnovanih na tradicionalnim načelima, podjednako su do izražaja dolazile neoformalističke težnje i dela kritičke avangarde. Štaviše, u drugoj polovini šezdesetih godina ovo potonje je postalo amblem časopisa. To se može objasniti duhom vremena: on je to izvukao u prvi plan. Amblem nije bio štetan, budući da je obezbeđivao nimbus i ostalim strujama. Međutim, promenom vremena, uspostavljanjem velike književne konsolidacije, to je postalo stanovište samo nekolicine stvaralaca. To je za pretpostavku imalo krizu radionica, unutrašnji rascep. Uzmak počinje uvek sa stilskim kompromisom. Na čudan način, međutim, izgrađena je mitologija ove avangarde: njome smo umirivali svoju savest. Pokazivali smo je kao nekakvu muzejsku vrednost.

Zbog toga, zbog ovih plodonosnih razlika, smatram gotovo nemogućim definiciju suštine moje generacije. Pre bi se moglo reći da se u časopis stislo više ravnopravnih »suština«. Ja znam samo o onome za šta sam se vezivao, svedočim samo o onima od kojih sam učio. Ali bezuslovno priznajem da je bilo drugih puteva; moj se pre može nazvati stazom, što sam spoznao onda kada su se putevi već razgranali.

Posledice ovog račvanja preživeo sam kao lični doživljaj, nakon što sam napisao svoj roman *Memoari jednog makroa* (1965 – 1966). Do tada je naša poezija već izgradila radikalno nov jezik, nov, za kritičko sagledavanje društva sposoban utopijski senzibilitet. Novum više nije bio jezički stran. Tala esej je još uvek oživljavao novu osetljivost, artikulisao je nezadovoljstvo. U ovom razdoblju formulisan je duh 1968. Pravec kritičke avangarde moje generacije sve više je radio na tome da se metafizička percepcija egzistencije preformuliše na aktuelnijem planu društvene psihoze. Opšta osetljivost, svest o nedostatku korenja, esejistički način pisanja, odgoj, svest o misiji, svakodnevna suprotnost društvenih utopija i fraze javnog života, konflikti stvarnosti i neka vrsta sociografske lutilačke svesti – sve je to dovelo u meni do sazrevanja strukture romanesknog sveta i njegovog jezika, dok je u trenucima sukoba dokumentarističke inspiracije i fikcije bio formulisan jedan jezik i jedan svet. Ali, to je već otkrilo i doobe unutar moje sopstvene generacije. Najteži i najnemilosrdniji napadi više nisu dolazili od pristalica konzervativne i socrealističke literature, već od jednog dela moje generacije. Po prvi put sam morao da se branim u vezi sa takvim delom, čiji je postulat, bol, da nema uporišnu tačku. Poezija nam je još bila zajednička stvar, proza više nije; nije to bila ni kasnije. *Memoari jednog makroa* bili su estetski predmet na početku jedne razdeobe. Ne slučajno: u romanu je bilo potrebno da se učine složenijim ona razilaženja na planu osećanja života,

društva, politike i estetike, koja u poeziji bivaju zahvaćena u jednom jedinom fokusu.

Međutim, žanrovska pitanja prikrivaju i prenosniju sliku formiranja. U to doba su se postavila pitanja relacija književnog nonkonformizma, umetničkog avangardizma i društvenog nonkonformizma, kao i njihove veze sa sistemima tradicije, sa pitanjima nacionalnosti i sa drugim kulturno-ideološkim objektivacijama. Sva su ta pitanja pretpostavljala ličnije, iznjansiranije odgovore, koje nisu određivali samo svest i kultura, već i karakter, smer samoostvarivanja. Koji je od mnogovrsnih odgovora pokazivao najdalje, i koji se pokazao privremeno kao najkorisniji, to ne mogu da prosudim, ali verujem da su najplodonosniji trenuci moje generacije bile neinstitucionalizovane, slobodne, polifinijske, pluralističke formulacije ovih razilaženja u mišljenjima.

U ovom procesu sam često s nestrpljivom žestinom, s nekom vrstom zle slutnje tražio »luciferski rizik« koji je formulisao Krleža, neretko slomljen, zanemao pod teretom bremena. Rezigirano sam se okrenuo od legitimacijskih mogućnosti već izvojevanih istina, uvek sam strahovao od toga da ćemo previše brzo »stići na cilj«, lako dosegnuti dostižno i da ćemo zaboraviti na ono nedostižno. Smatrao sam da je poraz, neuspeh, važniji, budući da izoštrava pogled za osmatranje još maglom obavijenog horizonta. Ovu težnju je još više stimulisalo saznanje da upravo ovi momenti nedostaju u našoj duhovnoj tradiciji: demonsko bludenje, luciferska misija, sudbinsko talasanje »ukletih tekstova«, iznova otkriveni plasmanski glas velikih izopštenika. Ne postoje ponornice koje me potresaju. Nisam video, nisam mogao da vidim sledejuće dubine pod svojim stopalom, niti neumoljivu visinu nada mnom.

Društvena praksa je takođe postavila svakodnevno pitanje izbora između puta rutine i puta pustolovine. Pitanje je krležijansko, ali je svako morao da da poseban odgovor. »Lenji socijalistički konformizam« (Krleža) je iz dana u dan očekivao od nas glumljenje novog »fin de sièclea« i uzgojio socijalistički mandarinizam, od čega nas je Krleža tolik puta opominjući odvraćao. Često je u modernom formalnom jeziku progovorio upravo ovaj duh: kao što bi Fuko rekao: svaka oseka proizvodi svoj duhovni formalizam koji štiti privilegije. To me je opomenulo da novo valja uvek iznova učiti, govoriti. Stil nije pitanje kontinuiteta, već pitanje samokritike. U književnom rezervatu gubi se forma, formativnu percepciju egzistencije treba učiti uvek spolja. Rubrika *Pod reflektorom* (*Képes Ifjúság*, 1968 – 1970) dokument je ovog iskoraka: često naivan, ali je za mene značio iskustva od presudne važnosti: ako nema drugog subjekta za eksperimentisanje, podvrgni samoga sebe, neka zupčanici svakodnevnog života zaoru u tvoje tkivo, ovaj gubitak krvi će biti poučan. Ali ovaj zadatak trebalo je da prihvatim i zbog toga da pred javnošću raščistim svoj odnos prema stvarnosti, prema svom dobu. Ponovo je trebalo da stavim pod reviziju svest o nepostojanju korenja. Sve više su rastle moje sumnje prema onima koji su saznavanje stvarnosti zamislili kao nekakav prijatan izlet. Nakon *Pod reflektorom*, dolazim do uverenja da do realnosti treba prolaziti lavirintima, sazajnateorijski optimizam me revolтира: stvarnost, govorim sebi i osećam strepnju maratonskog trkača. S druge strane, na mene je umirujuće delovala okolnost da sam sledio kritičku praksu onih najboljih iz moje generacije, bio sam zadovoljan činjenicom da su me na ovom putu upravo oni držali za ruku. Svakako zasebno, ali u jedinstvenom strujnom kolu, osećali smo potrebu i sumrak naivteta.

Ovo iskustvo je bilo utoliko važnije, što smo već početkom sedamdesetih godina mogli da vidimo kroz kakav su besprimitivizam razvoj prošle naše kulturne institucije. Nismo bili, nismo mogli biti izopštenici, patos izdvajanja bi predstavljao nespretnu fiksnu ideju. Svest o misiji se udružila sa mogućnostima praktičnog delovanja. Gotovo da je jedva i postojala jedna takva generacija koja je tako rano mogla da stavi na probu svoje ideale, kao što je to bio slučaj sa našom. Strukturalno smo se suočili sa izazovom nove vrste. Izdvajanje nas je unapred oslobodilo mnogih zamki, uključivanje je mnogo zamki učinilo nevidljivim. Oba zajedno: protivrečnost alternativnih iluzija i trezvenog odsustva rizika: dugi hod kroz suprotnosti. Stavljanje na probu me je sustiglo kao urednika rubrike *Osmatračnica* (*Kilátó*) u periodu 1972 –

1979. godine, kada mi je kultura zadala lekciju koju sam trebao racionalno rešiti. Ne ocenjujem krajnji rezultat, prisjećam se svojih nedoumica. U kulturama narodnosti mogućnosti javnog istupanja su skućene, dok su obavezni stereotipi uređivanja mnogobrojni. Očekivanja nisu dovoljno izdiferencirana, odjednom je valjalo udovoljiti mnogo čemu. Mogućnost zloupotrebe književne moći je primamljiva, budući da se njena alternativna kritika nije razvila. Razmena mišljenja se izopačuje u konflikt sa nezaustavljivom snagom. Čovek gotovo nezadovoljno zloupotrebljava svoj monopolistički položaj. Postoji jedan jedini antitoksin: ne treba ga dugo zadržavati, svoje mesto valja brzo predati drugome. Iznutra sam osećao proces otuđenja: za volju tolerancije, opustio sam se u statičkoj kolektivističkoj svesti. Skupo sam to platio: moja sopstvena beletristička i kritičarska praksa potisnuta je u pozadinu. Drugačije nisam mogao postupiti: moj oštrij glas bi preplasio druge. Sâm sam se prihvatio, nisam to učinio pod prinudom. Nisam bio u stanju da udvostručim samoga sebe. Sve to nije isprika pred postavljanjem težih pitanja. Kako su protekle umorne godine sedme decenije? Šta smo doneli? Šta smo ostvarili od svojih obećanja? I ne na poslednjem mestu, muči me *stoičko* pitanje: hoće li se dogoditi »druga revolucija« moje generacije; naravno, drugačije, uvek zasebno, sa saučesničkim obraćanjem pažnje, zašto da ne: u velikim kulturama u četvrtoj deceniji još uvek tešu novo, obavezni dobri maniri ne znače zaštitu, kao ni autoritet, i ako je ovo potonje previše naraslo, tada ga čovek vičan pisanju sam razara u interesu svoje stvaralačke slobode. Ovu slobodu je često lakše odbraniti od drugih nego od nas samih.

O rezultatima neka govore drugi, koji se s tim suočavaju obogaćeni. Naš istorijat još obavezuje na sumnju, na demistifikaciju. Bili smo ljudi polemike konstitucije, oglasili smo se kao zastupnici radikalnog prevrednovanja. Zbog čega je sada, kada to možemo da učinimo u organizovanim uslovima, sa velikim mogućnostima uplivanja, tako sumnjiva literarna tišina, dačko pomirenje, demonstrativna pitomost mladih? Neobično je da nam niko ne upućuje pitanja u ime novih ideja, novih misli. Ponekad se sa marginalnih predela začuje nezadovoljni poluglas, ali i on utihne brzo. Povremeno se dešava da učesnici jučerašnjih polemika podgreju stare, anahronističke optužbe, ali do novih razmimoilaženja u gledištima ne dolazi. Ni mi ih ne postavljamo, niti ih očekujemo. Ali je i od toga važnije: da li smo sačuvali svoju autonomiju na takvom nivou da same sebe postavimo pod hirurški nož?

Pitanja su sumarna, odgovore na njih ne umem da dam. Utoliko pre što ova ista pitanja pronalazim u tekstovima moje generacije i nekolicine mladih. Napise odlažem s optimizmom, najčešće me pogađaju u srce. Priložio sam uz njih svoj esej *Ne daj se, avangardo!* (*Ne hagyd magad, avantgarde!*, *Új Symposion*, 1979, 166/167; Polja). Razgovaramo samo zvučnim signalima.

Često sam već pokušavao da opipam, sfingi nalik, obličje ovog udaljenog i sve intimnijeg šifrovanog komuniciranja, ali su mi na um padale uvek samo slike. Nekoliko sekvenca filma Vernera Hercoga *Znak života*. Vidim Štroseka, padobranca, kako nakon dugog naprezanja pešači u pravcu neke doline. Beži li? Traga li? Nije ni važno. Najzad stiže, u dolini stoje hiljade vetrenjača, sve se okreću. To je nešto poput halucinacije ili čuda. Trlja oči, možda mu se pričinjava. Tako posmatram i ja osvetničko pojavljivanje pričina. Nada još živi, ali više ne okreće krila duha. Istorija je postala hladnije, nepredvidljivija je, egzistencija nam se povukla u zavetrinu. I budući da se krila ne okreću, vetrenjače se usamljuju. Čak sam se u dva navrata vratio ovoj temi koja proističe iz osećanja generacijske praznine. U *Ireverzibilnom procesu* (OKO, 1978), gde sam se ponovo suočio sa jednom od najlepših metafora slobode moje generacije, sa *morem*. Ali nije više more bilo važno, već bele, iskričave nadgrobne ploče u groblju kraj mora. I progon koji pripada uspomenu. Potom u noveli *Povest jedne brigade* (*Egy brigád története*, 1976, rukopis), u kojoj sam prihvatio drugu metaforu: *put*. Video sam da je put izgrađen, da nekuda vodi, ali se preda mnom ocrtao i drugi projekt, put početka, koji smo ostavili na cedilu. Ova se dva puta možda ukrštaju, često možda idu i paralelno, ali merena kriterijem svoje utopije, brigada je poražena. Kada sam ga dovršio, mislio sam da sam ostavio za sobom jednostavne protivrečnosti, svojim sam rukama s dve strane istovremeno držao dva teга.

Zatim se nastavlja Štrosekov povest... Čuva skladište municije, zabarikadiraju se u tvrđavi, a potom u odbrani diže utvrđenje u vazduhu. Postaje potpuno nezaštićen. Ali pre nego što umre, nad gradom svetle, blešte petarde. Ovaj vatromet predstavlja kontrapunkt naratorskom tekstu, koji glasi: »U pobuni protiv svega započeo je nekakvu titansku stvar, jer je protivnik bio beznačajno jači. I patio je isto tako bedno i jedno kao svako sličan njemu. U velikim naporima više ne vidim izuzetan zadatak, samo jednostavnu dužnost. Štrosek je obavio zadatak i iza njega je ostala fikcija. U svom romanu *1941*» (rukopis) takođe sam tragao za ovom fikcijom. Šta treba da bude sa fikcijama baštinjenim od generacija, opštih raspoloženja, kataklizmi, istorije? Koliko je teško nositi ih na plećima, posrtati pod njihovim teretom i sumnjati u njihovu istinu? Gotovo da sam već stigao do tačke: pretežak je teret sveta i maginacije, sveta ideja, teži nego stvarnost.

Ili je, možda, u pravu Valter Benjamin? Na jednom mestu je zapisao: »Prema jednoj legendi iz Talmude, svakog trenutka se kreira čitava legija anđela, koji, nakon što su otpevali svoju himnu pred licem Gospodnjim, prestaju biti i gube se u ništavilu. Časopisima želimo ovu – jedino istinsku – aktuelnost«.

17. novembar 1981.

Preveo: Mirko Gotesman

Napomene:

*Pripovetka je na mađarskom jeziku još u rukopisu, a na srpskohrvatskom je objavljena u časopisu *Književnost* u 1982. godine. Sličnu sudbinu doživljava većina mojih tekstova.

**Roma je objavljen pod naslovom *Dupla ekspozicija u Narodnoj knjizi* 1983. godine. Na mađarskom još čeka na objavljivanje.

